

szab.kir.városával kötött világitási vállalatban is.”
CsML IV. B. 1441 II.200/1926 (1894–1926)
1168/1909

⁴³ Mihók-féle Magyar Compass, 1909–1910.
XXXVII-ik évf. Bp., 1910. II. rész 663.

⁴⁴ CsML XI. 39. – 20. doboz.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ CsML XI. 39. – 20. doboz

⁴⁷ Szakértői vélemény, 1917. I (818)

⁴⁸ HOLLÓSI ÖDÖN – VOGEL ANTAL (szerk.):
Szeged város címtára, 1911. Szeged, 1911. 198.

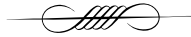
⁴⁹ BÁTAYAI JENŐ: Gázvilágítás Szegeden. *Dél-magyarország*, 1985. nov. 23. 8.

⁵⁰ CSML XI. 39. – I. doboz.

VINCZE GÁBOR

Egyháziak üldöztetése a „fordulat éve” előtt*

A hódmezővásárhelyi református egyházközség esete

A közfelfogás szerint Magyarországon az egyházak üldözése „csak” a „fordulat éve”, 1948 után kezdődött el. Bár a római katolikus vagy a református egyházak 1945 utáni történetével foglalkozó szakirodalom általában megemlíti azt, hogy az egyházak zaklatása már „a felszabadulás” után ekkor megkezdődött, a téma alapos feldolgozása nem történt meg. A terjedelmi korlátok miatt nem vállalkozhatok a kérdés bővebb kifejtésére, ezért a Tiszántúli Református Egyházkerület (ezen belül pedig a hódmezővásárhelyi református egyházközség) esetén keresztül mutatom be azt, hogy amikor (látszólag) jó volt a viszony az egyházi vezetés és a kormányzat között, helyi szinten milyen zaklatások érték egyes egyházi személyeket.

Bár a korábbi „szovjetellenes propaganda” hatására sokan attól féltek, hogy ha megjelennek az oroszok, rögtön megszüntetik a hitoktatást, bezárják a felekezeti iskolákat, ez nem következett be. A Debrecenben – szovjet „intenciók” alapján – 1944 végén megalakuló Ideiglenes Nemzeti Kormány néhány *látványos gesztust* tett az egyházak felé. Ilyennek tekinthető az is, hogy az 1945. január 4-én közzétett 15/1945. sz. rendelet egyik passzusa *az egyházi alkalmazottakat kivette az igazolási eljárás alól.*

Csak hogy heteken belül kiderült, ezt helyi szinten az igazolóbizottságok egyszerűen nem veszik figyelembe és vizsgálatukat kiterjesztik az egyháziakra is. Emiatt a Tiszántúli Református Egyházkerület tanácsa nevében Révész Imre püspök a május 30-i levelében azt kérte Valentiny Ágoston igazságügy-minisztertől, hogy a lelkészeknek a vonatkozó rendelkezések ellenére történő „politikai igazoltatás alá vonását” igyekezzen megakadályozni, illetve ilyen értelmű utasítást adjon ki a főispánoknak.¹ Ennek ellenére az igazoltatások tovább folytak.

Az egyháziak ellen is felhozott egyik általános vád a „háborús és szovjetellenes izgatás” volt. A „fasiszmus maradványainak felszámolása” jegyében indított eljárások többségét a háború előtti vagy alatti, a Szovjetuniót kritizáló cikkek, prédikációkra alapozták. Az 1945:VII. törvénycikk alapján folytatott népbírószági gyakorlat parttalan lehetőségeire aggódva figyeltek fel az egyház vezetői is. Az aggodalmukat az olyan „elszólások” is fokozták, mint a Rákosi Mátyásé. Az MKP főtitkára Révész Imrének akaratlanul is elárulta, hogy „az összes »fasiszta« elemekkel minél gyorsabban és minél radikálisabban le akarnak számolni, nekik az eddigi igazoltatási eljárás túlságosan enyhe...” Ezért a tiszántúli püspök egy, a Ravasz László du-

* Részlet egy, a hódmezővásárhelyi református egyház 1945 utáni történetét feldolgozó nagyobb tanulmányból. A hivatkozás egy részét terjedelmi okokból elhagytam.

namelléki püspöknek küldött levelében azt írta, hogy „ez a gyakorlatilag bizony az intelligencia tömeges kiirtásával egyenlő, s ezt ők, úgy lát-szik, mégiscsak ambicionálják. Ti. a »fasizmus« alapján minden nadrágos embert fel lehet húzni, aki az elmúlt 25 esztendő alatt 5 sort nyomtatásban kiadott, vagy öt mondatot nyilvánosan elmondott.”² A politikai rendőrségnek és a népbíróságoknak az egyházi személyek elleni eljárása miatt hiába fordultak az egyházak vezetői panasszal a „kriptokommunista” belügyminiszterhez, Erdei Ferenchez, valamint Valentiny Ágostonhoz, és Dálnoki Miklós Béla ideiglenes miniszterelnökhöz³ (vagy egyenesen Rákosi Mátyáshoz⁴), és hiába kérték, hogy vegyék figyelembe, olyan korszakban hangoztak el az inkriminált mondatok, amikor még a szovjetellenesség nem volt bűncselekmény. Ravasz keserűen jegyezte meg emiatt, hogy az ítéletek meghozatalakor „nem számított érdemnek még az embermentésben végzett szolgálat sem”.⁵

Egy 1945 májusi, a tiszántúli egyházkerület helyzetéről készített jelentésből tudható, hogy internáltak egy esperest, kettő pedig népbíróság elé utalva illetve elítélve volt, Mak-kai Sándor (1936-ig erdélyi püspök, majd áttelepülése után debreceni teológiaprofesszor) negyedik hete ügyészségi fogságban volt, az egyházkerületi tanácsbíró pedig a rendőrség letartóztatta. Emiatt aztán „egyre erősödik az egyházi közvéleményben az elkeseredés” – írta a jelentés szerzője, Révész Imre.⁶

Hódmezővásárhelyen az I. számú igazolóbizottság végezte az egyháziak felülvizsgálatát, és másféléves tevékenysége alatt több egyházi alkalmazottat marasztalt el. Volt, akinek csupán az volt a „bűne”, hogy valamikor a Turul Szövetség vagy a Baross Szövetség tagja volt. Fábíán Gyulát, a Bethlen Gábor Református Gimnázium zenetanárát a bizottság neveltséges indokkal – bevonulási parancsra (!) jelentkezett katonai szolgálatra – megfosztotta az állásától. (Júliusban megfellebbezte a határozatot, és Révész Imre püspök is közbenjár érdekében

a Népbíróságok Fellebviteli Tanácsánál, talán ennek köszönhető, hogy *felmentették* és viszszaikerülhetett a gimnáziumba.)⁷

Vajda Béláné Uzonyi Rózsát, a református leánygimnázium igazgatóját és Kádár László vallásstanárt már a népbíróság elé utalta (az ürügy erre a gimnázium 1943/44-es évkönyvében megjelent egyik – „háborúpártinak” minősített – cikk volt). A népbíróság végül felmentette mindkettőt, illetve ügyüket visszautalta a bizottság elé, amely *adminisztratív büntetést* szabott ki, de az állásukban meghagyta őket. (Előbbit ráadásul vezető állásra alkalmatlannak nyilvánították.)⁸

A már korábban igazolt dr. Godáts Béla lelkipásztorról (aki eleve sérelmesnek találta, hogy egyáltalán foglalkozik az igazolóbizottság a lelkészek ügyével!) a helyi rendőrség politikai osztálya „kiderítette”, hogy a Magyar Élet Pártja tagja volt. Csakhogy a bizottság ezt nem látta bizonyítottnak (Révész püspök határozottan megvédte), ezért továbbra is igazoltnak tekintették.⁹

Falábú Dezsőt, a református gimnázium fiatal, nagy tiszteletnek örvendő tanárát, az egyházközség egyik presbiterét márciusban ugyancsak a népbíróság elé utalták. A burkoltan megfogalmazott vád zsidóellenesség volt. Igaz, hogy a szemtanúk mellette tanúskodtak, és Révész Imre is kiállt mellette, ennek ellenére május 7-én letartóztatták, majd a börtönben 19-én *váratlanul elhunyt*.¹⁰ (A debreceni püspök egy 1945. július 7-i levelében azt írta, hogy Falábú Dezső hasfal-átfűródás következtében halt meg, mert „mire kiengedték az operációra, már késő volt”.¹¹)

Az igazoló bizottságok megszüntetése után több esetben előfordult, hogy a már igazolt személyek „ügyét” a népbíróság vette elő.

Eperjessy Mihály vásárhely-kopáncsi lelkipásztort 1946. december 9-én azért helyezték előzetes letartóztatásba, mert – a szegedi

népügyész vádja szerint – az október 15-i hittanórán „a demokratikus rendőrség eleni gyűlöletre izgatott”¹² valamint „olyan valótlanúságot állított, mely alkalmas arra, hogy a köztársaság iránt [...] megvetést keltsen”. A védelmében december 20-án a törvényszéknek benyújtott petíciót több tucat híve írta alá, ám nem emiatt *mentett fel* a szegedi népbíróóság 1947. február 5-én, hanem azért, mert nyilvánvaló volt a vádak megalapozatlansága.¹³

Dr. Vásárhelyi (Zsarkó) Lajos lelkipásztort, akit a szlovákok 1945-ben a Gömör megyei Özörényből kiutasítottak, majd hazatérte után igazoltak, a rendőrség politikai osztálya 1946. június 28-án „rendőrhatalomra bízta”, vagyis a szentesi, majd a kistarcsai központi *internálótáborba zárták*. 1947 tavaszán bíróság elé állították, az egyik felhozott vád ellene az volt, hogy „demokrácia- és kommunistaellenes kijelentéseket” tett. Csakhogy a tárgyaláson kiderült: a vád két tanújából a terhelő vallomást kényszerrel csikarták ki a rendőrségen. Ezen kívül azzal vádolták meg, hogy nyilas párttag volt, levezetett a szilasista igazságügy-miniszterrel, ráadásul 1944 végén az özörényi cellulózgyár vállalati felügyelőjének nevezték ki, és ilyen minőségében a szovjetek bevonulásáig működtette a hadiüzemet. Az ugyan kiderült, hogy nem volt nyilas, de hiába védekezett azzal, miszerint kényszerhelyzetben vállalta el a gyár irányítását (nem akarta, hogy katonaszökevényként letartóztassák), valamint azért, hogy a termelés beindítása után a munkások ismét jövedelemhez juthassanak.¹⁴ A szegedi népbíróóság 1947. április 26-án *10 hónap börtönbüntetésre* és 3 évi politikai jogvesztésre ítélte. Mivel beszámították a majd' 10 hónapnyi internálást, ezért hamarosan szabadlábra helyezték.

Halmi Imre református elemi iskolai tanító csupán azért volt 1947 májusában *rendőri felügyelet alatt*, mert egy magánlevelet illegálisan akart kijuttatni Németország

nyugati felébe.¹⁵ Tárkány Szűcs József hódmezővásárhelyi származású, Észak-Erdélyből kiutasított lelkész, valamint Torró Zoltán vásárhelyi segédlelkész első fokozaton ugyan csak elítélték (a források hiányában az nem tudható, hogy mi volt ellenük a vád).¹⁶ A konventi tanács kérésére Révész Imre mindent megtett szabadulásuk érdekében, talán ennek a közbenjárásnak is köszönhető, hogy húszhónapnyi internálás után 1948. januárjában mindkettőjüket *kiengedték*.¹⁷

Az 1944–47. között a négy református egyházkerületben egyházi személyek ellen indított eljárások számát a kutatás jelenlegi állapotában még nem lehet megmondani. Révész Imre 1947-es püspöki jelentéséből csak az derül ki, hogy a tiszántúli egyházkerületben 1944 vége és 1947 május vége között 42 lelkész, 14 tanár és 31 tanító került valamilyen letartóztatásba. *A lelkészek majd 20%-a ellen folytattak rendőri eljárást* (igaz, másodfokon mintegy 98%-ukat fölmentették)! Jogerősen 8 lelkészt és 2 tanárt ítélték szabadságvesztésre.¹⁸

Kardos János ügyvéd (1949-ben a dunamelléki egyházkerület megválasztott, majd lemondásra kényszerített főgondnoka), több jogtalanul bíróság elé állított lelkész védője visszaemlékezésében ekként jellemezte az egyháziakkal szemben folytatott népbíróósági gyakorlatot: „A kormányzat [...] féltékenyen ügyelt arra, hogy az egyház- és a vallásüldözés látszatát kerülje, s amikor egyházi személyt akartak börtönbe juttatni, az egyházi ténykedéstől megkülönböztethető más magatartás lett a vád tárgyává és az egyházi ítélezés alapjává. Abban már nem volt finnyás, hogy az állítólagos ténykedés megfelel-e a valóságnak.”¹⁹

Végeredményben egyházi személyek 1945 és 1947 közötti zaklatása, internálása, népbíróóság elé citálása csak tovább növelte a bizalmatlanságot, gyanakvást a kommunistákkal szemben. Emellett az is nyilvánvalóvá vált, hogy a koalíciós kormányon belül az MKP dominál, és hiába vannak a református egyháznak igen magas szinten képviselői,²⁰

mert azok nem tudnak (vagy nem akarnak!) segíteni. Ezek az évek sokakat arról győztek meg az egyházban, hogy *a kommunisták akaratával nem lehet, nem célszerű szembeszegülni.*

FELHASZNÁLT IRODALOM

BARCZA JÓZSEF: Az 1944/45-ös események és Révész Imre jelentősége. In *A magyarországi református egyház története, 1918–1990. Tanulmányok.* (Szerk.: BARCZA József – DIENES Dénes) Sárospatak, 1999. Kiadja a Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája. 143–154.

LADÁNYI SÁNDOR–KERESZTES DÁNIEL – HAMARKAY EDE (szerkesztette, sajtó alá rendezte): [sic!] *Válogatott kövek a református egyház és az állam kapcsolatának medréből.* Erdőkertes, 2006. Exodus Kiadó.

KISS RÉKA: A diktatúrák szorításában. Ravasz László egyházpolitikai útkeresése a második világháborút követő esztendőkből (1945–

Az 1948/49-es „őrségváltást” a református egyházban ezért is lehetett viszonylag simán „levelezynelni” – de ennek bemutatása már egy újabb dolgozat feladata lenne.

1948). *Századvég*, 2003. évfolyam, 3 sz. 39–68. oldal.

MIKLÓS PÉTER: Népbírósi perek hódmezővásárhelyi lelkészek ellen (1947–1949). In *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve.* Szeged, 2006. 199–206.

RÉVÉSZ IMRE: *Vallomások. Válogatott teológiai írások.* Budapest, 1990, Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya.

SZABÓ ANDRÁS PÉTER: Révész Imre „az idők viharában” (1944–1967). *Protestáns Szemle*, 2003. 2. sz. 66–84.

TIBORI JÁNOS: *A Tiszántúli Református Egyházkezelés története.* I. 1944–1957. Debrecen, 1995. (A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanulmányi Füzetek 34.

JEGYZETEK

¹ A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: TtREL), a Püspöki Hivatal igazgatási iratai, I. 1. c. fond, 469. doboz, 1191/1945. sz.

² Idézi: Szabó, 2003. 2. sz. 68.

³ Ravasz László református püspök és Radvánszky Albert evangélikus egyetemes felügyelő 1945. május 27-i, közös levelükben tiltakoztak amiatt, hogy „vizsgálati fogságban levőket kínozzanak, sokszor teljesen ártatlanul” és kérték a miniszterelnököt, hogy a legerélyesebb intézkedéseket fogantassanak a visszaélések megszüntetése érdekében. Közli: Ladányi–Keresztes–Hamarkay, 2006. 178.

⁴ „Minél derekabbnak tudott lelkészeket ér a köztudat megítélése szerint igazságtalan és méltatlan elbánás, annál inkább megrendült a hit és reményesség arra nézve, hogy az új politikai és társadalmi rendben az egyház nem fog üldöztetést szenvedni...” – írta Révész Imre Rákosinak 1945. május végén. Idézi: Barcza 1999. 152.

⁵ Idézi: Kiss 2003. 41.

⁶ TtREL, I. 1. c, 469. doboz, 1371/1945.

⁷ TtREL, I. 1. c, 470. doboz, 1587/1945. sz.

⁸ Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásár-

helyi Fiókja, az 1. sz. Igazoló Bizottság iratai, XVII. 405. fond, 3. doboz, 18/1945. sz.

⁹ CSMLHF, XVII. 405. fond, 1. doboz, 26/1945. sz.

¹⁰ Vörös Mihály, a református gimnázium mb. igazgatója (és az igazolóbizottság egyik tagja!) 1945. május 31-én arról értesítette Révész Imre püspököt, hogy Falábú Dezsőnek a „népbírósi eljárást” a körülmény egészségügyi állapotát nagyon megromlaltta. TtREL, I. 1. c, 465. doboz, 165/1945.

¹¹ Lásd Révész 1990. 81.

¹² Növendékeinek a vád szerint azt mondta, hogy a rendőrség „Teleki téri alkalmi munkásokból tevődik össze”. Ez azért volt különösen sértő a főügyész szerint, mert ezen a téren „köztudomás szerint a nem dolgozó[k] salakja ácsorog”. Csongrád Megyei Levéltár, népbírósi iratok, VII. 2. fond, 46. doboz, NB 12/1947. 5978/1946.n.ü. szám.

¹³ Bővebben lásd: Miklós 2006. 199–206.

¹⁴ CSML, VII. 2. fond, 50. doboz, NB 131/1947. és Vásárhely Népe, 1947. április 29.

¹⁵ TtREL, I. 1. c, 487. doboz, 308/1947. sz.

¹⁶ A szegedi levéltárban őrzött népbírósi iratok között csupán Vásárhelyi Lajos és Eperjessy Mihály iratcsomója található meg.

¹⁷ TrREL, I. 1. c, 487. doboz, 354/1947. sz.

¹⁸ Debreceni Protestáns Lap (az egyházkerület hivatalos közlönye), 1947. június 15. Az egyik egyháztörténész szerint 97 lelkészt vontak eljárás alá. Lásd Tibori 1995. 90.

¹⁹ Idézi: Kiss 2003. 40–41.

²⁰ 1945-ben a belügyminiszter a „kriptokommunista” parasztpárti Erdei Ferenc (1949-től tiszántúli főgondnok), a Művelődési Minisztéri-

um egyik államtitkára Berezky Albert budapesti lelkész (1948-tól dunamelléki püspök), míg 1948-ig a belügyminisztérium államtitkára Kiss Roland volt (őt 1949-ben csalással dunamelléki főgondnokokká választották). 1946–47-ben az államfő, Tildy Zoltán korábban szeghalmi lelképásztor, míg a miniszterelnök, Nagy Ferenc korábban a budapesti Kálvin téri egyházközség főgondnoka volt.

T É K A

A boldog békeidők promenádján

SZABÓ PÁL CSABA: *Városok és várostérképek a történelmi Magyarországon az 1900-as évek elején*. Budapest, 2005, Magyar Egyetemi Kiadó. 191 o.

Érdekes, s kétségkívül adatokban és tényekben gazdag könyvet vesz a kezébe, aki a *Városok és várostérképek a történelmi Magyarországon az 1900-as évek elején* című kötetet lapozgatja. A kötetet Cseh Tamás előszava nyitja, majd a szerkesztő, Szabó Pál Csaba (az SZTE Történelmi Intézetének adjunktusa) *Virrasztó Promenádj* című lírikus hangvételű esszéje következik, amelyeknek egyik hangsúlyos gondolata – amely megadja a könyv alaphangulatát és tendenciáját is – a következő: „A magyar kultúra történetfilozófiai genezisében, ha úgy tetszik semmi más nem történt, mint hogy az egyszerű, neutrális földrajzi

és történelmi helyszínek, materiális tethelyek – tragikus és csodálatos évszázados közösségi erőfeszítések közepette – spiritualizálódtak.” (11. o.) A bevezető írója részletesen tárgyalja a kommunális térhasználat és emlékezés közösségformáló erejét, amely – túl a geopolitikai predesztináción és a hivatalos állami ideológia frázisain legalább egy ponton, egy szinten – valóban együvé tartozónak kovácsolta a Kárpát-medencében élőket. A bevezetőben a közigazgatási és társadalomtörténelmi háttér bemutatása mellett bőven olvashatunk az előző századfordulót más-más városban megélt szerzőktől (pl. Balázs Béla, Márai Sándor, Dutka Ákos, Kolozsvári Grandpierre Emil, Szabó Dezső, Benedek Marcell) idézeteket, akiknek sorai rámutatnak az urbanizáció folyamatának kohéziós dinamikájára.

A nagyalakú és szép nyomdai kivitelű könyv a huszadik század első éveinek harmincnyolc magyarországi városába – alfabetikus sorrendben: Aradtól Veszpr-

